

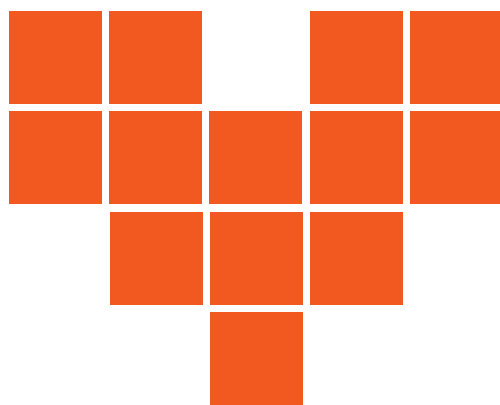
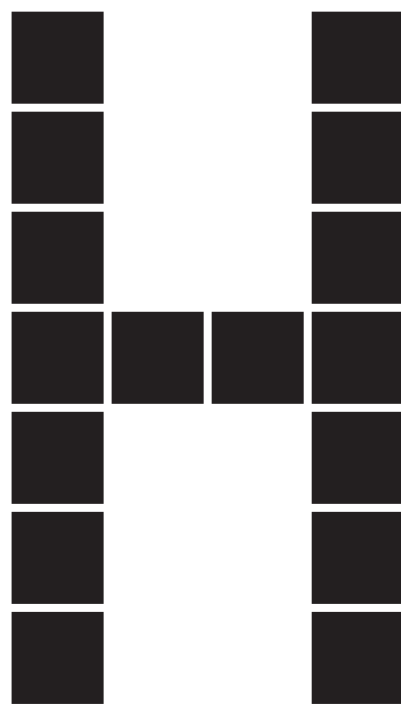
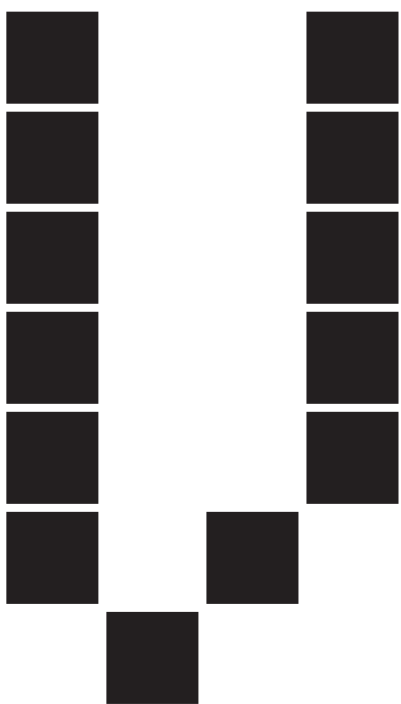
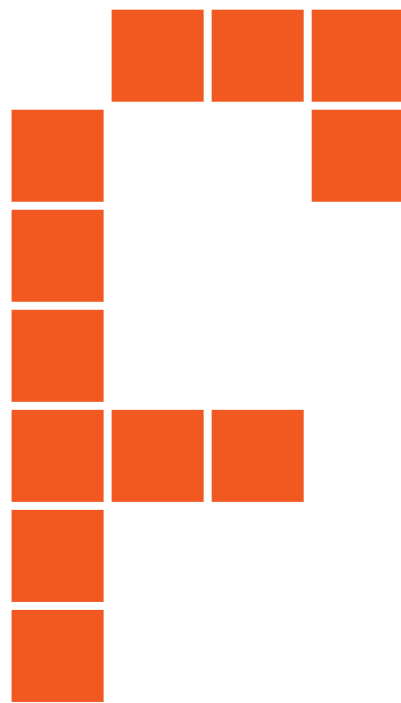
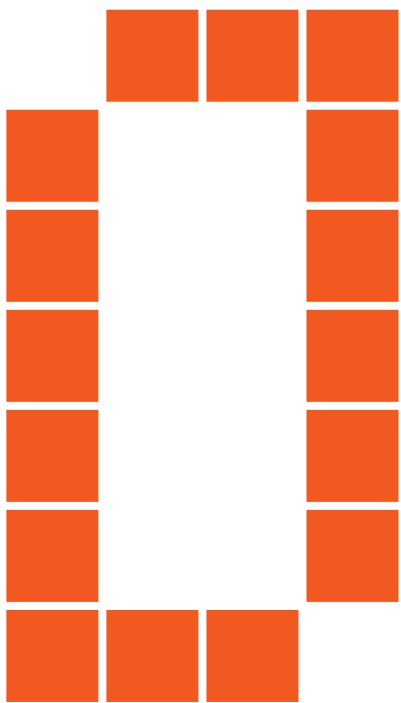
???

Téma Devadesátky

**Když je v dokumentech
něco jiného, než jsme zažili**

Historizace devadesátých let

Adéla Gjuričová

**Spisovatel Julian Barnes hovoří
o historii jako o „jistotě vznikající v bodě,
v němž se nedokonalost naší paměti
protíná s neúplností historických
pramenů“. Reflexe devadesátých
let se v poslední době proměnila
v nostalgické vzpomínání. Protne
se však s historickým výzkumem?**

Když se na Ústavu pro soudobé dějiny v Praze těsně po přelomu tisíciletí konstitovala studia období po roce 1989, bylo třeba jejich nárok na existenci obhajovat. Kolegové, vesměs historici starších období, se podívali tomu, jak bychom asi chtěli — bez patřičného časového i osobního odstupu a s nepřístupnými archivy — devadesátá léta zkoumat. Legitimitu „soudobých dějin“ sice uznávali, ovšem jen v určité jejich podobě. Hlavní část tohoto podoboru historie navazovala

na poválečné německé *Zeitgeschichte*, jež se tázaly po příčinách vzniku nacismu a snažily se popsat a vysvětlit děsivé trauma holocaustu. Také česko-slovenské a české soudobé dějiny se po listopadové revoluci ustavovaly tak, že se vztahovaly k období komunistické diktatury a takzvanému vyrovnávání s minulostí, zajímaly se o rok 1989 jako o „ten velký předěl“. K dispozici byl však ještě jiný, politicky méně zatížený pojem soudobých dějin, který k věci přistupoval praktičtěji.

Za „soudobé“ označuje ty dějiny, které mají stále ještě dostatečný sociálně relevantní počet žijících lidí, kteří si je pamatují ze své vlastní zkušenosti. To devadesátá léta více než splňovala. Michal Kopeček je tehdy nazval „soudobými dějinami po soudobých dějinách“.

V posledních několika málo letech se setkáváme s boomem zájmu o první porevoluční dekádu. Večírky v oblecích ve stylu „devadesátek“. „Zlatá devadesátá: 30 textů o dekadě, v níž

se rodila svoboda“ hlásala loňská zvláštní příloha časopisu *Respekt*. Český rozhlas vydal knižní přehled fenomenů dekády, jež nazval *Svobodná a divoká 90. léta: Příběhy z doby, kdy bylo možné vše*. Hrdina posledního románu Davida Zábranského *Za Alpami* vzpomíná:

Všechno bylo nezávislé, alternativní, samé bloudění po třetích, čtvrtých, dvacátých pátých cestách. Nová vlna, bigbit, Psi vojáci, Už jsme doma, Krásný nový stroje, Dybbuk a Zuby nehty. [...] Chlastalo se, lidi neměli žádné korektivy. V českých dějinách možná nebyla odpudivější doba, než byly devadesátá léta, ale spousta lidí to tady vidí jinak.

Devadesátá léta jako předmět nostalgických návratů a reflexí už evidentně nejsou žádnou „skorosoučasností“, nýbrž jasnou minulostí. V tomto textu se pokusím shrnout, co jsme se zatím o době obnovy svobodné společnosti u nás dozvěděli z historických pramenů a jak to lze vztáhnout k dnešní nostalgii.

První poznání je obecné: přestože se historizací porevolučního období zabývali logicky lidé, kteří je jako dospělí či dospívající ještě zažili, v pramenech badatel zpravidla nachází něco dosti odlišného od toho, co si pamatuje nebo co v nich kdysi četl jako současník. Neboli v dokumentech je něco jiného, než jsme zažili. Oslaben je zejména obraz „velkého předělu 1989“, kontinuit mezi „před“ a „po“ je mnohem víc, než jsme si mysleli, v řadě oborů vlastně žádné personální proměny nenastaly a mnozí aktéři dnes vypravují o normalizaci s velikou smířlivostí. Žádné téma také nelze vypravovat od listopadu 1989. Nejpalčivěji jsme to pocítili při psaní knihy *Rozdělení minulosti*, kdy jsme se společně s Michalem Kopečkem, Petrem Roubalem, Jiřím Sukem a Tomášem Zahradníčkem pustili do tématu utváření politických identit v polistopadových stranách, chtěli jsme hledat jejich ideové kořeny a spojenectví nad transformačními tématy, avšak místo toho jsme našli společenství založená na tom, kdo s kým seděl za normalizace v kanceláři, a dělicí linie plynoucí

z toho, kdo komu co provedl v roce 1968. Minulost byla v polistopadové politice obsažena víc než co jiného. Prameny jsou také prosty jakýchkoli naivních, „ještě poctivých“ počátků. Předražené státní zakázky a faktury vystavované příbuznými politiků najdeme v institucionálních archivech už na jaře roku 1990.

Sny, spíše než politické koncepty

Tyto počátky zároveň obsahovaly určité sdílené představy — pro jejich výklad budu užívat pojmu snu —, jež byly později zapomenuty nebo překryty jinými hodnotami. K té myšlence mě přivedl James Krapfl, kanadský historik, který prošel české a slovenské lokální archivy, přečetl nešíslná prohlášení místních a podnikových občanských fór a napsal o nich knihu *Revoluce s lidskou tváří*. V ní připouští, že revoluční požadavky se pohybovaly kdesi mezi póly demokracie, humanity a svobody, avšak lidé je formulovali skrze pojmy jiné: nejčastěji se vyskytovala slušnost, dialog, spontánnost, ekologie, jiná politická reprezentace a socialismus. Listopadová revoluce s sebou tedy nenesla žádnou liberálně demokratickou ideologii a politické pojmy. Určující zkušeností roku 1989 byl pro lidi zážitek sounáležitosti, posvátnosti společenství.

Zaskočení byli v určitém smyslu průběhem pokojných revolucí také západoevropští liberálové, kteří očekávali, že myšlení východoevropského disentu produktivně oplodní západní demokracii, jež se podle nich nacházela v krizi. Očekávali podněty z oněch malých společenství vyrůstajících zdola, o nichž psal Václav Havel v *Moci bezmocných* a která podle něj rozbila komunistickou diktaturu. Ještě v létě roku 1989 řekl Havel Svobodné Evropě, že „rozhodně není myslitelný nějaký návrat do minulosti a taková normální parlamentní demokracie, jaká funguje na Západě“, avšak poté začali aktéři postsocialistických transformací se zcela mechanickou aplikací západního demokratického kapitalismu. François Furet či Jürgen Habermas proto východoevropské revoluce zkritizovali za to, že nakonec

neobsahovaly nic novátorského, vlastně žádnou ideu orientovanou na budoucnost.

Je pravda, že Československu vládly spíše sny o návratech. Sen o první republice doufal navázat na její prosperitu a demokracii. Přijmout znovu ústavu z roku 1920 mělo být alternativou k marasmu s kontinuitou socialistického práva. Ono navazování na první republiku samozřejmě neobsahovalo přesné informace jak o jejich ekonomických problémech, tak například o patnáctiprocentních výsledcích komunistické strany ve většině meziválečných voleb. Návrat k první republice měl naopak komunistickou éru z „našich dějin“ vypudit.

Jaroslav Hutka navrátil se z holandského exilu a zpívající už 26. listopadu 1989 na Letné byl ztělesněním snu o návratu a reintegraci emigrantů. I úplně raní exiloví navrátilci se však podívovali československé revoluci a jejímu smíření s komunisty: Karel Kryl složil již v březnu 1990 píseň „Sametové jaro“: „Po vinných ani slechu, a jiným ku prospěchu / jsou naši ranění, jsou naši ranění.“ A během dvou let psal ostré výpady proti všem porevolučním ikonám včetně Havla, onoho „krále Václava“, jenž podle Kryla „jedna parta je se šmelinářským šmejdem“ (*Demokracie*, 1993). Ovšem stejně tak bylo domácí publikum rozčarováno názory navrátilčího se Zdeňka Mlynáře či Ivana Svitáka. To už větší ohlas měl Josef Škvorecký, jenž se sice zpět nepřestěhoval, avšak místní mediální prostor bohatě využil pro ventilaci svých frustrací z feminismu a politické korektnosti. V *Respektu* vydal vlivné články „Je možný sex bez znásilnění?“, „Je možné mluvit s ženou bez sexuálního obtěžování?“, „Je možné psát bez diskriminace?“, čímž nadlouho celou debatu o postavení žen zablokoval.

Kapitolou pro sebe sama byl sen o Československu. Češi v něm viděli automatické zarámování všech svých demokratizačních snah, Slováci prostor pro uskutečnění dávno slíbených či formálně existujících decentralizačních kroků. Že jsou si tyto sny o Československu či vůbec projekty transformace tak vzdálené, poznali už vůdci Občanského fóra

a Veřejnosti proti násilí na prvním společném jednání 29. listopadu 1989. Stejně jako nebylo tehdy možné najít společnou formulaci pro priority revoluce — Češi za ni považovali demokratizaci politického provozu a Slováci zásadní reformu federace —, nešlo za pomlčkové války dlouho najít název pro společný stát a svobodně zvolený parlament do roku 1992 nedokázal přijmout ústavu, kterou by akceptovaly obě strany. Samotné rozdělení bylo právě tak výsledkem slovenské touhy po samostatnosti jako útekem Čechů od snu o společném státu.

Je zřejmé, že motiv funkčního institucionálního rámce a rovnováhy politických institucí svázaných jasnými pravidly revoluční sny neobsahovaly. Jejich místo navíc rychle zaujaly tři jiné mocné transformační sny, které s sebou ovšem přinesly vyhocené konflikty: sen o dobrém prezidentovi, sen o lustracích a sen o podnikání.

Dobrý prezident

Historik Tomáš Zahradníček jednou popsal veřejné vnímání vůdců východoevropských převratů obratem „Prezident—Slunce“. Také Václav Havel byl obětí rozporu: nosil sice civilní masku plachého filozofa na trůně, avšak v polistopadovém politickém provozu pochopitelně i on pragmaticky nakládal s politickou mocí a obrovskou veřejnou autoritou. Vytvořil obraz prezidenta reprezentujícího veřejnost a stojícího mimo politické strany, jenž má z toho titulu nepsanou pravomoc kontrolovat ostatní politické aktéry, zda vůli občanů řádně plní. Byla to past, která jej uvrhla do dlouhého boje s dalšími institucemi.

Již v listopadu a prosinci 1989, kdy ve Federálním shromáždění seděli poslanci zvolení v roce 1986, se pokoušelo nejužší vedení Občanského fóra z pozice revoluční moci parlament přímo řídit. Ten se však opřel o svou ústavní roli i zkušenosť a zabojoval o pozici významného hráče. Udělal to elegantně, skrze návrh na přímou volbu prezidenta a obstrukční řečnění v přímém televizním přenosu. Ale pro pokračování revoluce

to byl problém. Musel se dohodnout scénář prezidentské volby i výměna poloviny poslanců kooptacemi.

Také po prvních svobodných volbách prezident na poslaneckou sestavu vzešlou z voleb příliš nehleděl. Ani na okamžik neuvažoval, že by sestavováním vlády pověřil předáka vítězného Občanského fóra Petra Kučeru. Určil premiéra, vládu vyjednával sám osobně a on i Marián Čalfá o vzniklém kabinetu hovořil jako o týmu odborníků. Ostatně jen šest z šestnácti ministrů bylo poslanci, u řady z nich se vůbec neuváděla stranická příslušnost a až o chvíli později se ukázalo, že je proto nejasné, kdo v parlamentu tvoří koalici, která by měla podporovat vládní návrhy.

Havlův konflikt s federálním parlamentem měl mnoho pokračování, prezident opakovaně parlamentu předkládal návrhy na posílení prezidentských pravomocí, ze kterých parlament nikdy žádné neschválil. V listopadu 1991 dokonce vyzval veřejnost, aby na pouličních shromážděních dala poslancům najevo svou vůli. Tento souboj vysiloval obě strany a zřejmě přispěl k vzestupu Václava Klause. Havel si klidnější vztah s parlamentem našel až při sporu právě s Václavem Klausem — vzpomeňme na jeho Rudolfský projev v prosinci 1997. Rovnováha mezi institucemi se tedy tvořila mimochodem, ve vzájemném střetu a nebyla explicitní hodnotou transformace. Ale politický konflikt se mohl rozehrát s plnou parádou.

Zlý lustrační sen?

Trochu složitější to bylo u celého uzlu problémů týkajících se spolupracovníků a dokumentů Státní bezpečnosti. Na první fázi, takzvané divoké lustrace na jaře roku 1990, později vzpomínal Pavel Rychetský takto: ministr vnitra Richard Sacher

[...] jednou dvakrát týdně [...] vozil Václavu Havlovi ukazat, koho zase odhalil. Zřejmě si nechal postupně vytahovat, „lustrovat“ nové polistopadové politiky. [...] Prezident to tenkrát řešil velmi decentním způsobem: dotyčného si zavolal a dal mu velmi krátkou

lhůtu na to, aby v tichosti a bez skandálů funkci opustil.

V létě si Havel sestavil malou poradní skupinu, v níž se kromě Rychetského sešli Ladislav Hejdiánek, Otakar Motejl a Dagmar Burešová, a ptal se, jak s materiály naložit.

Vcelku jednomyslně a rychle jsme se shodli, že se buď mají zničit, nebo uložit na 30 nebo 50 let a zveřejnit, až jejich aktéři už nebudou naživu. Jenže na to už bylo pozdě. Registry svazků v té době zabavila poslanecká komise pro vyšetřování 17. listopadu a začala s nimi pracovat.

Parlamentní komise zřízená na podzim roku 1990 původně pro vyšetřování okolností zásahu na Národní třídě se postupem času skutečně stala zcela autonomním tělesem, které dělalo vlastní tiskové konference, vyslýchalo, oznamovalo jména spolupracovníků a také stanovilo konvenci, že spolupráce s tajnou policií se pozná podle přítomnosti jména daného člověka v registru svazků. Když došlo na lustrování zvolených členů parlamentu, hovořilo se o „čistotě našich řad“ či o „vředu, z něhož ještě nevytekl všechen hnis“. Jan Sokol přirovnal lustrace k antibiotiku, které sice také může poškodit i fyziologickou střevní mikroflóru, a přesto se proti stafylokoků užívá. Nakonec se několik jmen poslanců, kteří odmítli v tichosti odstoupit, četlo na plénu v přímém televizním přenosu.

Co na tom, že další jména pak ještě přibyla a mnoho z obviněných vyhrálo lustrační soudy. Lustruj, nebo budeš lustrován! zněl imperativ doby.

V říjnu 1991 byl schválen lustrační zákon, který do Federálního shromáždění sice předložila vláda, ale parlament její návrh změnil prakticky k nepoznání. Rozšířil počty zasažených funkcí a především vyňal veškeré zkoumání skutečné spolupráce i jakékoli odvolací instance; znovu se spolehl pouze na zápis v registru svazků. Přesto ze všech vydaných lustračních osvědčení v devadesátých letech pouhých pět procent konstatovalo spolupráci. Zdá se, že většina vědomých konfidentů se již dávno

neucházela o vysoká místa ve státní správě, nýbrž prosperovala v ničím neregulované sféře soukromého podnikání.

Sen o podnikání

Aniž by to věděly, začaly postkomunistické země západní kapitalismus přebírat ve specifické době, kdy byl zpochybněn poválečný konsenzus o budování veřejného sektoru jako předpokladu koheze evropských společností. Neoliberalní obrat osmdesátých let toto přesvědčení proměnil a státní železnice, školství, zdravotnictví, neřku-li kultura se začaly považovat za neefektivní drahý špás.

Alternativou mělo být soukromé podnikání a trh. Také v naší ekonomické transformaci převládla rétorika, podle níž měl být právě trh způsobitý nacházet ideální řešení dilemat, privatizace měla být ve svém důsledku výhodná pro všechny a právě tak představovalo příležitost pro každého soukromé podnikání. Přestože v reálu zůstaly například ceny nájmu po celou transformaci regulovány, už zmíněná tržní rétorika byla vůči některým skupinám obyvatel nemilosrdná.

Elaine Weinerová to demonstrovala ve své knize *Market Dreams* na příbězích žen dělnic v transformujících se podnicích, jimž bylo vnucováno, že strukturální nezaměstnanost postihující jejich továrnu je pro ně ve skutečnosti šanci. Založit si vlastní firmu však bylo jinak snadné v Praze a jinak v menších průmyslových městech zcela závislých na zkrachovávším podniku či na venkově. Komu se podnikání nepovedlo, ten se podle této víry dost nesnažil. A kdo si stěžoval na dopady transformace, byl komunist. I dělnice však uvěřily, že chodí-li si pro dávky, jsou příživnice a svou tvrdostí vůči sobě vydobývají lepší zítřek svým dětem.

Éra nevinnosti?

Brněnský politolog Lubomír Kopeček vydal v roce 2010 o devadesátých letech knihu nazvanou *Éra nevinnosti*. Tuto nevinnost sice nevztahoval na ekonomickou sféru, avšak

v politické oblasti spatřoval „mohutný příliv zapálených lidí, jejichž základní motivací bylo ovlivňování a změna věcí veřejných. Ať už se jejich politické orientace vyvíjely jakkoliv, kvalitativní osobnostní zlom oproti předchozím šedivým komunistickým aparátčikům je nezpochybnitelný“. Mezi nově se formující politickou elitou podle něj převažovali ti, kteří weberovsky žili „pro politiku“. A uzavíral, že tato „éra nevinnosti“ představovala unikátní a neopakovatelnou kapitolu českých dějin.

Přistoupili jsme tehdy na hru na pojmenování a s Petrem Roubalem, Jiřím Sukem a Tomášem Zahradníčkem nazvali devadesátá léta „érou odhalování“. Podle našeho čtení tehdejších archivů a médií zmítala dlouhá léta českou politikou agentománie, která mohla kohokoli v kteroukoli chvíli smést. Registr svazků zaujal místo, jež mělo patřit snaze společnosti o porozumění tomu, jak komunistická diktatura fungovala, a o reflexi podílu každého na jejím udržování. Deklarativní zákony vykreslovaly celou socialistickou éru jako brutální komunistickou tyranii, z viny, na níž nás kolektivně vyjímala nadlidská odvaha a nelidské utrpení účastníků třetího odboje.

Odhalováno bylo v míře, již si už nepamätujeme, také lidské tělo. Nejen bulvár či první pornografické tituly (prosincového čísla časopisu *Leo* se u nás prodalo čtyři sta osmdesát tisíc), ale i zcela mainstreamový tisk byl plný nahých žen. Vyskytovaly se na titulních stranách ženských časopisů, kulturní revue *Tvorba* tiskla reportáže ze soutěží Miss Monokini i z otevření první peep show v Praze, s explicitní fotodokumentací a mírně ironickým popiskem, že v peep show lze „za pět korun alespoň pohledem vstoupit na deset sekund do Evropy“. Exploatace ženského těla se děla nejen v divoké estetice porevolučních ulic a médií a v ničím neregulovaném sexuálním průmyslu. K dokonalosti ji dovedl projekt erotické politické strany. Zdánlivě recesistická Nezávislá erotická iniciativa byla v reálu obchodním projektem. Ze stranického archivu lze vyčíst propojení satirické politické rétoriky — „Strany

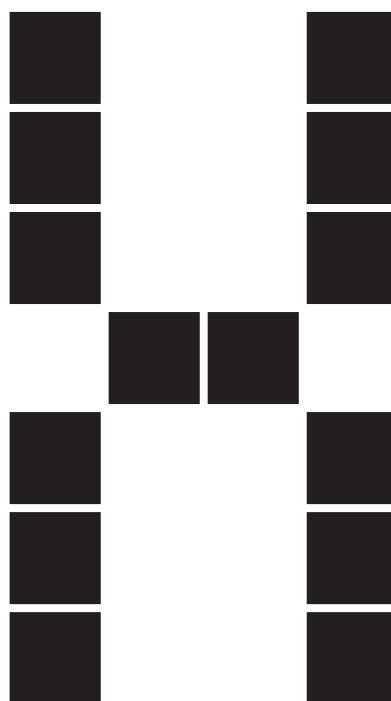
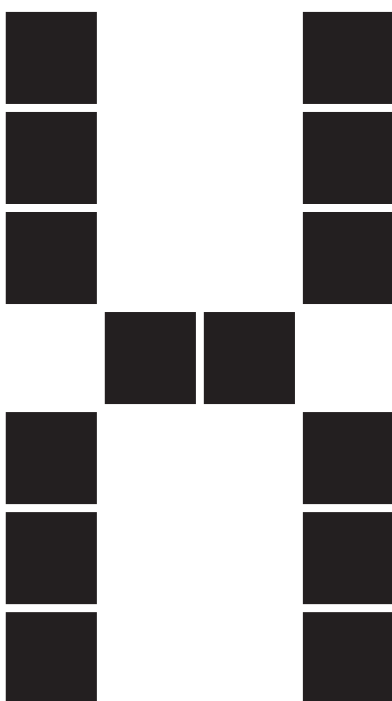
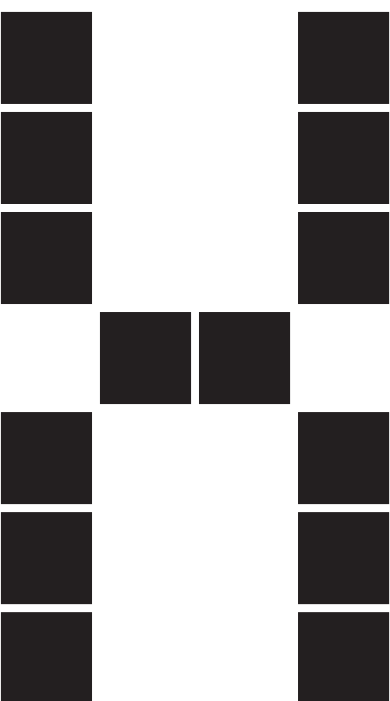
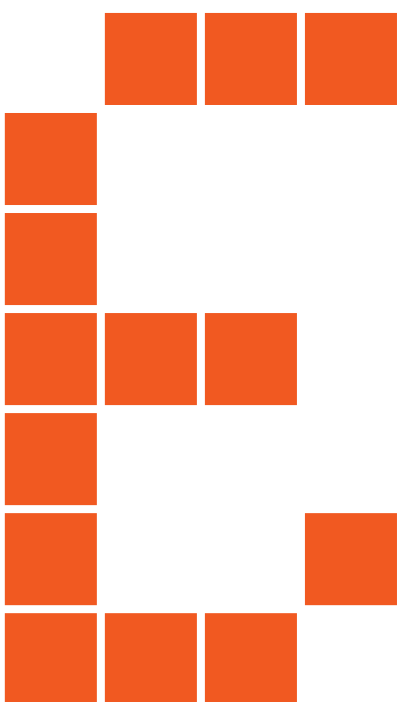
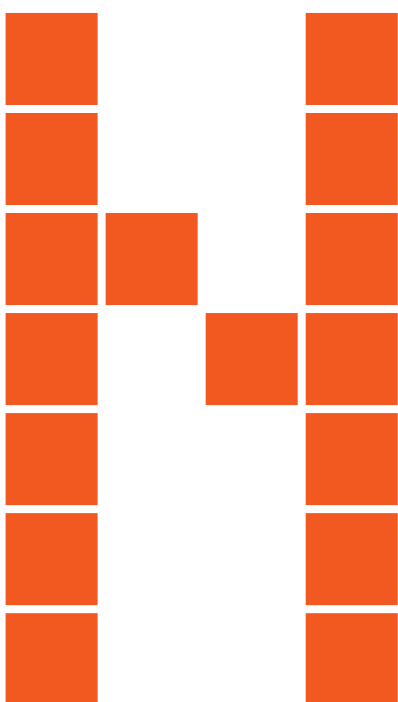
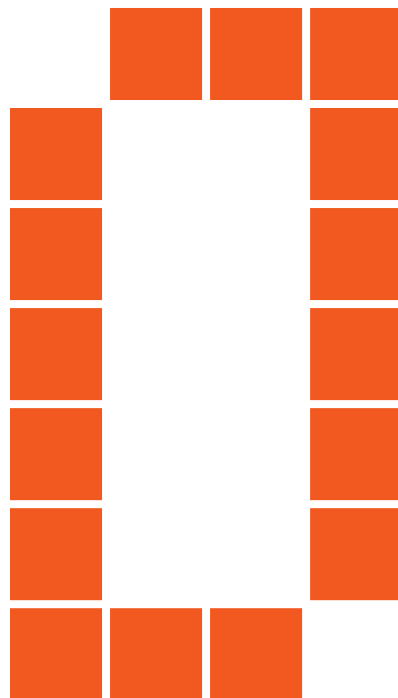
jsou pro straníky, OF je pro všechny, erotika je pro každého!“ —, známých osobností a erotického byznysu. *NEI Report* byl tiskovým orgánem strany i soft pornografickým titulem, členové strany získávali slevy na erotické pomůcky určité firmy a členové nejužšího vedení si rozdělávali procenta z prodeje. List několikrát zkrachoval a změnil (jméno) vydavatele, vytunelována byla nadace pro sexuální osvětu, zůstaly dluhy — a pro někoho slušný zisk.

„Jak potvrdí každý, kdo tam cestoval nebo žil, přechod od represivního rovnostářství k ničím neomezené chamtivosti není nic pěkného,“ utrousil na adresu postkomunistických států Tony Judt v knize *Zle se vede zemi*. Historický výzkum může sen o nevinných počátcích svobodné éry podpořit jen stěží. A přesto v dnešní společenské a mediální reflexi převládá nostalgický tón. V tematické příloze *Respektu* zmíněné v úvodu uzavírá Jindřich Šídlo svůj článek slovy: „Ta divoká doba kupodivu patřila k tomu klidnějšímu, co jsme od roku 1989 prožili.“

I současná česká politika má své sny. Mohou jimi být sen o referendu nebo pirátský sen o počítačových aplikacích, jež za nás budou rozhodovat politická dilemata bez ideologického nánosu, stranického postrkování a korupce. Sní také nepochybný politický hegemon naší současnosti. Babišovo *O čem sním, když náhodou spím* je marketingově jistě skvěle provedeným navozením snu o „chytrém“ státu, v němž je občan ušetřen zbytečných byrokratických úkonů i řečí politiků. Avšak tato vize již zcela — a dodejme, že zcela záměrně — ignoruje onu těžce nastolenou rovnováhu mezi institucemi, jak jsme ji popisovali. Nabízí, že otevřený politický konflikt vlastně úplně zruší.

V tomto smyslu se k nostalgii po devadesátých letech lze připojit. Politický konflikt jistě není pěkná věc, ale je to nejspíš to nejdůležitější, co jsme po Listopadu získali.

Autorka je historička, zabývá se politickými a sociálními dějinami pozdního státního socialismu a postkomunistické transformace.

**S Janem Bělíčkem
o devadesátých letech,
pubertě společnosti
a Andreji Babišovi**

Dospělá společnost musí mít představu o své roli ve světě

Ptal se Jan Němec

**O devadesátých letech dnes vycházejí
všelijaké veselé příručky. Ale první
porevoluční dekáda se nevyčerpává
jen bílými ponožkami v mokasínech,
fialovými saky na recepcích
a hitparádou Eso v TV Nova.**

Není pomalu čas podívat se na devadesátá léta jako na uzavřené historické období? Je toho česká společnost schopna?

Řekl bych, že éra vyplněná ideály sametové revoluce skončila teprve nedávno. Z toho důvodu od ní nemá česká společnost stále dostatečný odstup, aby ji mohla detailněji a objektivně analyzovat. Ani opravdu masivní časový odstup ovšem nepomohl v objektivní analýze naší komunistické minulosti. Je otázka, jestli jsme vůbec schopni se tvrdě, nesmlouvavě a sebekriticky na sebe samotné podívat. Vzhledem k tomu, že se ale porevoluční konsenzus začíná v posledních letech zcela evidentně rozpadat, dříve nebo později k analýze devadesátých let dojde. Protože navíc

není reflexe devadesátek tak emočně a ideologicky zatížená jako reflexe socialistické éry, je velká šance, že se objeví celá řada zcela odlišných pohledů. Zároveň je však potřeba myslet na to, že vzhledem k rozpadu porevolučního konsenzu a s ním české společnosti jako takové zřejmě už nevznikne nějaké ústřední čtení devadesátých let, ale spíše jen jednotlivé perspektivy, které spolu budou jen obtížně komunikovat.

Napadá vás nějaký historický nebo symbolický moment, kdy devadesátá léta skončila?

Jako první symbolický předvoj bych vnímal protesty proti Mezinárodnímu měnovému fondu ze září 2000. Byly první velkou událostí, která otřásla

naší postkomunistickou situací. Tisíce mladých lidí tehdy přijely do Prahy, aby často i násilnými prostředky demonstrovali svůj odpor vůči systému, který do té doby brala česká společnost jako vzor, k němuž se stačí přimknout, abychom se stali součástí vyspělého světa. Za skutečný konec devadesátých let bych však považoval světovou ekonomickou krizi roku 2007. Souvisí to s úvahami o postkomunismu, jak je popsal třeba chorvatský filozof Boris Buden. Po roce 1989 jsme nabyli přesvědčení, že celých čtyřicet let našeho předchozího vývoje byla jedna velká chyba. Základním ideologickým kamenem porevolučního konsenzu byla shoda na tom, že musíme následovat vzory z vyspělejších evropských zemí

a snažit se jim co nejvíce připodobnit, abychom byli jednou takoví jako oni. S ekonomickou krizí se tento přístup rozdrobil na prach. Ze Západu přišlo nejprve nezodpovědné hazardní chování některých lidí v bankovním sektoru a následně i zcela zcestné návrhy řešení, jak z krize ven. Důsledky spekulací na hypotečním trhu, které zavedly takřka celý svět do velkých ekonomických problémů, měli sanovat občané postižených zemí. Tady někde bych datoval konec naší postkomunistické zkušenosti.

Boris Buden popisuje období po rozpadu sovětského bloku v postkomunistických zemích jako éru dětství. Dětství nám bylo přisuzováno Západem a sami jsme si ho zvnitřnili. S prezidentstvím Miloše Zemana však tato éra nadobro končí a střídá ji něco, co bych označil za pubertální revoltu. Zeman a jemu podobní politici nenabízejí žádnou vizi vývoje České republiky, nejsou vizionáři. Jejich síla spočívá pouze v tom, že se vymezují proti dosavadním nezpochybnitelným autoritám, překračují tabu a svým chováním porušují ustálená dogmata. Jejich slabinou je naopak to, že nic moc dalšího nenabízejí. Zatím se jejich voliči dobře baví a jejich úspěchy pokládají za vlastní zadoštíučinění. Nabízejí ale tak chabý program, že nemůžou mít dlouhodobý úspěch. Čas pubertálního vzdoru brzy skončí a je potřeba se začít připravovat na éru dospělosti. Dospělá společnost totiž musí mít nějakou představu o tom, jakou roli ve světě hraje, jaký je její úkol. Nic takového tady ale zatím nevidím. Jen poražené děti revoluce a vzdorující pubertáky v tělech mužů středního věku.

V souvislosti s hodnocením a přehodnocením devadesátých let to začíná vypadat na solidní generační spor. Generace Listopadu 89 obhajuje a připomíná hodnoty, o které v té době šlo, následující generace vidí devadesátá léta o poznání kritičtěji. Jak tomuto sporu rozumíte?
Dokážu si představit, že pro generaci Listopadu 89 musely být události takzvané sametové revoluce obrovským zadoštíučiněním, ale také momentem, který absolutně

formoval jejich identitu a osobnost. Pro nastupující generaci je však velmi obtížné pochopit, v čem vlastně ony listopadové hodnoty spočívají. Pravda a láska jsou jistě ušlechtilé věci, ale v politice se jimi většinou řídit nelze, což se projevilo hned po revoluci. Moci se chopili ti, kdo byli připraveni vládnout — měli rozpracovaný program sociální, ekonomické a hospodářské politiky, ale hlavně politickou ideologii. Politika pravdy a lásky postupně zdegenerovala v jakési hledání morální čistoty, ale toto hledání se zaměřovalo hlavně na minulost, boj s komunismem. V nových podmínkách bylo obtížné dobro a zlo vůbec rozlišit. Část nové generace si uvědomuje vyprázdněnost revolučních hesel, ale také bizarní zručnost brutální formy východoevropského kapitalismu. Bylo potřeba urychleně vytvořit nové ekonomické elity, často za cenu obrovských krádeží za bílého dne. Přechod ze státně plánovaného hospodářství na tržní také nebyl bezbolestný. Přesto si myslím, že spor mezi generací Listopadu 89 a generací následující není nepřekonatelný a jakési sblížení můžeme pozorovat už dnes. Mnohem větší spor nám totiž vzniká mezi oběma těmito generacemi a lidmi, kteří byli politicky či pracovně aktivní za normalizace a listopadové události vnímají negativně. Tak trochu touží vrátit se do normalizačních časů — ty se však v jejich představách kryjí s autoritářským státem, který bude garantovat pořádek a jejich bezpečnost, ale většinu tehdejších progresivních prvků zcela odmítají.

Byla devadesátá léta skutečně tak naivní, jak se nyní začíná ozývat? Pokud ano, v čem ta naivita především spočívala?

Naivní určitě byla, ale myslím, že je to celkem pochopitelné, když se ze dne na den ocitnete v úplně jiné společenské realitě. Revoluční étos v sobě měl příslib změny, nových časů, v nichž se bude každý věnovat tomu, co ho zajímá, a nikdo ho v tom nebude omezovat. Na kulturním poli se především dohánělo, co nám bylo odíráno. Velký boom zakázaných autorů, nepřeložených teorií, ale i komunistickou ideologií vytěsňených

autorů — v české bohemistice byla například populární dekadentní a symbolistická literatura. Pocit, že musíme dohánět vyspělý svět, samozřejmě zachvátil i kulturní sféru. Dostali jsme se do situace, kdy česká intelektuální scéna žila problémy a knihami, které byly i několik desítek let staré. Zájmem o minulost jsme vytěsňovali přítomnost, z níž se stalo něco, čemu se nemusí věnovat moc pozornosti. Přechod ze státně plánované ekonomiky na tržní proběhl v Česku relativně bez větších problémů, a tak většina lidí nemusela řešit opravdu zásadní starosti o vlastní existenci, jako tomu bylo třeba v Polsku nebo některých balkánských státech. Nezájem o současnost, o aktuální změny světa, to je něco, v čem bych viděl hlavní zdroj toho, proč dnes vnímáme devadesátá léta jako dobu naivních představ. Odehrály se v ní zcela zásadní změny našeho společenského vývoje, aniž bychom je vůbec zaregistrovali.

Jak by podle vás vypadal nějaký komplexnější obraz devadesátých let, než jaký obvykle nabízejí například oslavy 17. listopadu?

Oslavy 17. listopadu jsou většinou rámovány jako jakýsi festival svobody a lidských práv. Nikdy mě nepřestane fascinovat, jak jsou někteří lidé schopni do krve bránit práva tibetského národa, podporovat kubánské a čínské disidenty a obecně působit jako jakési svědomí celého světa, přestože žijí ve státě, v němž existuje velmi početná a zcela evidentně diskriminovaná romská minorita. Přitom situace českých Romů se po revoluci v mnoha ohledech spíše zhoršila. Stejně tak by se mi líbilo, kdybychom přestali svobodu spojovat pouze s osvobozením od praktik autoritářského státu a uvědomili si, že i ve světě, „v němž každý může dělat, co se mu zachce“, vždy naráží na sociální a ekonomické limity. Už název onoho každoročního svátku „Děkujeme, že můžeme“ sugeruje, že jakmile jsme se zbavili represivního komunistického režimu, můžeme takřka vše. Kdo chce, může v garáži rozjet svůj startup a být dalším Stevem Jobsem nebo Markem Zuckerbergem. Svoboda však spočívá v tom, že ničíme bariéry, které brání

jiným lidem uspět, projevit naplno svůj potenciál, z čehož má pak samozřejmě prospěch společnost jako celek. Oslavy 17. listopadu by tak neměly jen se zalíbením hledět do minulosti, ale pokoušet se přemýšlet o tom, o jaké společnosti tenkrát lidé snili a jestli se jí podařilo alespoň z malé části dosáhnout, ale především přemýšlet o tom, v jaké společnosti chceme žít a jak bychom toho mohli dosáhnout.

Je podle vás Andrej Babiš výsledkem devadesátých let? Myslím hlavně ve smyslu hesla „řídít stát jako firmu“.

Těží podle vás z bezprecedentní důvěry v soukromé podnikání, která devadesátá léta provázela?

Andrej Babiš je především jedním z vyvolených devadesátých let, z něž tehdejší establishment za podivných okolností udělal příslušníka nové ekonomické elity, prominentního kapitalistu. Babiš momentálně těží hlavně z toho, že na rozdíl od dalších šťastlivců, kteří díky kontaktům a zkušenostem se správou podniků dostali do svých rukou obří státní společnosti, svěřené podniky nerozkradl ani je nepřivedl ke krachu. Naopak. Babiš tento svůj základní kapitál dokázal několikanásobně rozšířit a stal se druhým nejbohatším člověkem v Česku a největším českým zaměstnavatelem vůbec. To je samozřejmě něco, co mu v politice pomáhá. Bezprecedentní důvěra v podnikání podle mého už dnes nefunguje. Pokud má však někdo za sebou takový podnikatelský příběh jako Babiš, je velmi obtížné ho v české společnosti negativně rámovat. U Babiše lidé nevnímají negativně ani to, že jeho start v podnikání je spojen s podivnými privatizačními machinacemi, na něž jsou lidé obvykle velmi alergičtí.

A co Miloš Zeman? Proč se figury, které se v devadesátých letech objevily na politické scéně, drží tak neuvěřitelně dlouho? Skoro to vypadá, jako by každý, kdo se tehdy objevil, dostal nějaký amulet politické nesmrtnosti...

Miloš Zeman byl jednou z prvních a nejvýraznějších politických osobností, které se vymezovaly jak proti Klausovu neoliberalnímu programu, tak proti havlistickému elitářství,

Úspěchy českých politických mrtvol přisuzují především naprostému nedostatku politických osobností

kteří zlidovělo v označení pravdoláska. Tyto aspekty se pak opět spojily v prezidentské volbě v roce 2013, když se Zemanovi podařilo sebe sama prezentovat jako kandidáta, který se ostře vymezuje proti vládě Petra Nečase. V ní se totiž oba dva proudy na chvíli spojily. Karel Schwarzenberg a TOP 09 dělali humanistický fikový list jedněm z nejtvrdějších neoliberalních opatření, jaké česká společnost viděla. Úspěchy českých politických mrtvol přisuzují především naprostému nedostatku politických osobností, které by dokázaly přesvědčivě hovořit o budoucím vývoji Česka. Jakmile se veškerá politika omezuje na udržování současného stavu a vytýčuje si zcela marginální cíle a usiluje o kosmetické změny, nezbyvá voličům než dívat se do idealizované minulosti, v níž se i Miloš Zeman proměňuje ve Winstona Churchilla. Paradoxní je, že jediným politikem, který vůbec nabídl nějakou vizi budoucnosti Česka, je právě Andrej Babiš se svou knihou *O čem sním, když náhodou spím*. Až se budeme zase vztekat, proč jsou lidé tak hloupí a volí Babiše, vzpomeňme si na to.

Podařilo se někomu podat literární obraz devadesátých let? Ať už přímo v té době, nebo zpětně. Existuje nějaký český román, který o devadesátých letech něco podstatného říká?

Jistě existují romány, které zachycují ducha devadesátých let nebo to, jak lidé opojení devadesátkami žijí dnes. Typickým příkladem prvního jsou Topolovy romány *Sestra* a *Anděl*, druhého pak prózy Emila Hakla. Mnohem vlivnější je však devadesátková představa o tom, jak má správná

literatura vypadat. Mám na mysli opulentní, mnohomluvný literární styl, který čerpá jak z postmoderny, tak z literárního undergroundu, nebo naopak takový styl, který chce po několika desetiletích navázat na odkaz předválečného modernismu. Takové psaní českou literaturu zásadním způsobem poznamenalo, a možná i proto dnes není o české autory a autorky v zahraničí zájem. Česká literatura se díky tomu dostala do izolace a jen těžce se z ní bude dostávat. Když se podívám, o jaké romány je na mezinárodním poli zájem, většinou jsou to knihy, které vycházejí z unikátní lokální zkušenosti, která má nějaký globální význam. Ideálním příkladem byla třeba naše postkomunistická zkušenost — pocit studu, který jsme v kontaktu se Západem pocítovali, ale i velká očekávání, která jsme si do něj projektovali. Tuto látku však dodnes žádný český spisovatel nezpracoval. Pokud se dnes o východní Evropě na mezinárodním poli mluví, ať už v umění, literatuře, či filmu, jedná se většinou o díla, která ukazují progresivní tendence v tehdejších sovětském bloku, na něž většinou i samotné společnosti, které v něm žily, zapoměly, nebo jsou to naopak taková díla, která ukazují současnou východoevropskou skutečnost jako jakýsi temný předvoj toho, co dříve nebo později čeká celou Evropu. I taková díla bychom však v české literatuře hledali marně.

Jan Bělíček je novinář a literární kritik, redaktor komentářového webu *A2larm*.

Co jsou pro vás devadesátá léta?

Tomáš Korda

(nar. 1989)
historik

Když se řeknou devadesátá léta, člověk si něco představí, vybaví se mu vzpomínka. Což o nultých letech s takovou samozřejmostí říci nelze. Ne že bychom na pozdější období neměli vzpomínky. Ty jistě máme, jen ještě nejsou patřičně vykrytalizované a nevystupují před námi zřetelně a jasně jako zrna očištěná od plev. Kdežto vzpomínky z devadesátek již projasněně proudem času jsou. Proto nejen kalendářně, ale skutečně patří tato doba minulosti. Co si totiž ve vzpomínkách dokážeme celkem jasně představit, co si dokážeme před-sebe-postavit, od toho se přirozeně distancujeme. Víme, že už nejsme tím, co představujeme, a že už jsme dál a je to za námi. Pokud by to za námi ještě nebylo, stěží bychom si pod tím mohli něco představit. Devadesátky jsou tedy *passé*, protože jsme přesvědčeni, že už víme, co byly skutečně zač: takový Divoký západ v postkomunistické situaci se vším všudy. Normalizující instituce komunismu již padly a ty kapitalistické ještě nevznikly. Pokud bezskrupulózní svévole hrála někdy prim, pak tehdy. Humor ze seriálu Česká soda je

dnes jen stěží představitelný, a nejen na obrazovkách veřejnoprávní televize, ale vůbec. Humor se dnes už nemůže opřít o tak bezbřehou svobodu slova. Jestliže však éra devadesátek skončila, skončilo s ní nejen to zlé, ale i to dobré. Klaus i Havel. Anebo naopak. Jak je libo. Jen si nemyslete, že můžete chtít jedno bez druhého, protože z minulosti si současnost nemůže vyobzobávat, co chce a co nechce. Je totiž dědicem obojího zároveň.

Emma Kausc

(nar. 1998)
básnířka

Pokud půjdu odzadu, tak z toho, co se ke mně dostává, je pro mě konec devadesátých let variací na *fin de siècle*, označení, které původně zastřešovalo přelom o sto let dříve. Vnímám tu určitou šedesátkovou euforii, co se zdála být nezopakovatelná, a zároveň posun zvenku dovnitř. Tak jako německý expresionismus fungoval na principu zevnitř ven, mechanismus devadesátek vnímám jako protipól, stáhnutí se dovnitř. Individualismus, pro který byl najednou takový prostor, šel vidět jak na modelu volného trhu, silném

postavení soukromého vlastnictví, tak na masivním nástupu mobilních technologií. Řekla bych, že dospívání v devadesátkách byl takový Klub rváčů; konflikt mezi generací mladých lidí a hodnotami; zároveň hledání nějakého pocitu sounáležitosti. Na rozdíl od pravidla nemluvit o Klubu, měli ovšem lidé možnost, i díky nástrojům, které kultura nabízela, křičet dost nahlas. Devadesátky jsou pro mě křížkem za jednou generací, touha nebýt definovaný, něco neznámého, tajného. Čím jsou vzdálenější, tím větší vnímám jejich estetizaci, která je podmíněna i tím, že v jistém smyslu nikdy neskončily.

Magdalena Šipka

(nar. 1990)
básnířka a publicistka

Devadesátky pro mě byly skutečnými zlatými léty. Narodila jsem se jako důsledek jedné bouřlivé párty po zasedání Občanského fóra. Děda, syn nádražáka a někdejší kádrovák, odešel po revoluci i z místa, kam ho soudruzi zašili po osmašedesátém. Elán, který ho v šedesáti ještě neopouštěl, využil k tomu, aby mě a bratra vodil po lesích obklopujících sídliště. Táta se

pustil do podnikání a já měla svou barevnou krabici na hračky plnou panenek Barbie. V době, kdy lidé s podobným světonázorem protestovali proti otevření prvního McDonaldu, jsem se cpala kuřecími nugetkami a sbírala nekonečný počet plastových hraček. Procházela jsem se jako ve vytržení po prvních hypermarketech. Díky kvalitním lyžím jsem předjížděla v závodech všechny kluky ze třídy, což mi v té době dokonale kompenzovalo veškeré těžkosti toho, že jsem se narodila jako „něžné pohlaví“. Když jsme natěšeně odpočítávali vstup do nového tisíciletí, ve tvářích mých rodičů se už rýsovaly obrysy krize. Otcův podnik se pomalu rozsypl a za pár let měla máma začít kromě domácích prací zvládat ještě dva plné úvazky.

Devadesátky vnímám jako období, ve kterém se ještě nestihl rozklížit nastavený sociální stát. Jako dobu, kdy společnost postupovalo přesvědčení, že můžeme cokoli (a protože můžeme, tak také musíme). Období, kdy se sametově vybojovaná svoboda zvolna zamotávala do nitek konzumu. Plnými doušky jsme hltali Západ a ještě netušili, že může existovat jen díky tomu, že se jím zbytek planety teprve touží stát.

Michal Zlatkovský

(nar. 1991)
novinář a datový žurnalista

Někdy mám pocit, že mou generaci spojuje hlavně nostalgie po nezažitých devadesátkách. Mí rodiče rádi vzpomínají na Nagano, kvůli kterému mě v pět ráno tahali z postele, abych mohl být svědkem největšího národního úspěchu od vyhnání Sudetáků. Já vzpomínat nepotřebuju, protože doba, ze které si pamatuju málo — z nějakého důvodu i to, jak jsem se v sedmi letech díval s rodiči na události, když Miloš Zeman s Václavem Klausem podepisovali opoziční smlouvu —, ovlivňuje zdejší život dodnes. Politické a společenské prostředí se zformovalo na základě Klausova

étosu neviditelné ruky trhu a potlačování občanské společnosti. Masová kultura v rukou soukromých televizí a nahrávacího oligopolu přimíchala k normalizační tradici to nejhorší z divokého kapitalismu. Že jsme z devadesátek vlastně nikdy nevyšli, je dodnes vidět na tématech jako přístup k ženám a sexuální obtěžování. Tahle doba, na kterou třicátníci láskyplně vzpomínají jako na báječná léta na konci dějin, je ve skutečnosti začátkem cesty vedoucí tam, kde jsme se ocitli teď. Až se z téhle země duch devadesátek konečně vytratí, bude to jen dobře.

Pavel Bareš

(nar. 1994)
spisovatel

Z devadesátých let jsem zažil sotva více než polovinu a pamatuji si z nich ještě méně. A kdybyste se ptali, co mi z nich naskočí na mysl jako první, řekl bych vám, že to byly časy, kdy zmrzlina u nás na náměstí stála čtyři koruny a ty vpravdě exotické příchutě (kupříkladu melounová) stály šest korun.

Jako druhé se mi vybaví, že během devadesátých let byl Havel prezidentem; a jako třetí si vzpomenu, že během všech let, která následovala po těch devadesátých, na něj lidé kolem mě vzpomínali s vděčností a úsměvem. A já si zvykl dělat totéž, což je ode mě přece jen poněkud povrchní; ne snad proto, že by mé třiadvacetileté já chtělo zpochybňovat Havlovu osobnost, nýbrž proto, že moje devítileté já ji rozhodně nebylo schopno docenit.

A stejně jako o Havlovi, i o světě během devadesátek jsem toho mnohem více slyšel, než kolik jsem toho zažil. Slyšel jsem například, že tráva byla zelenější a sousedi milejší, že se mohlo kouřit v hospodách a Božkovu se smělo říkat „rum“. A taky jsem slyšel, že se tehdy lidé nebáli svobody a vedl je člověk, za kterého se nemuseli stydět. Nikdy jsem neslyšel, aby obě tyhle věty řekl tentýž člověk, ale

pokaždé jsem slyšel ten samý nádech nostalgie, jaký lidé mají v hlasech, když vzpomínají na lepší časy.

A na to konto si asi dovolím dodat jedině: je mi líto, že už se u nás na náměstí nedělá zmrzka za čtyři kačky. Ale i kdyby se dělala, stejně bych chodil na gelato za třicet pět.

Šimon Leitgeb

(nar. 1996)
básník

Narodil jsem se v roce devatenáct set devadesát šest. Havla znám nejvíce skrze doteky reflektoru naší televize.

Obejváč byl parlament naší rodiny. Odehrávaly se v něm všechny sváry tehdejších ouřadů. Kupodivu mě většina z nich minula a to první, co si pamatuju, jsou tanky na podlaze kamarádova pokoje a jeho mamka, která huláká, že se nějaký Klaus stal prezidentem. Vzpomínám si, jak jsme v tu chvíli položili tanky a šli slavit za nima do jejich obejváku. Tak proběhla naše nejslavnější revoluce. Barvu koberce si bohužel nepamatuju, abych ji dokázal pojmenovat.

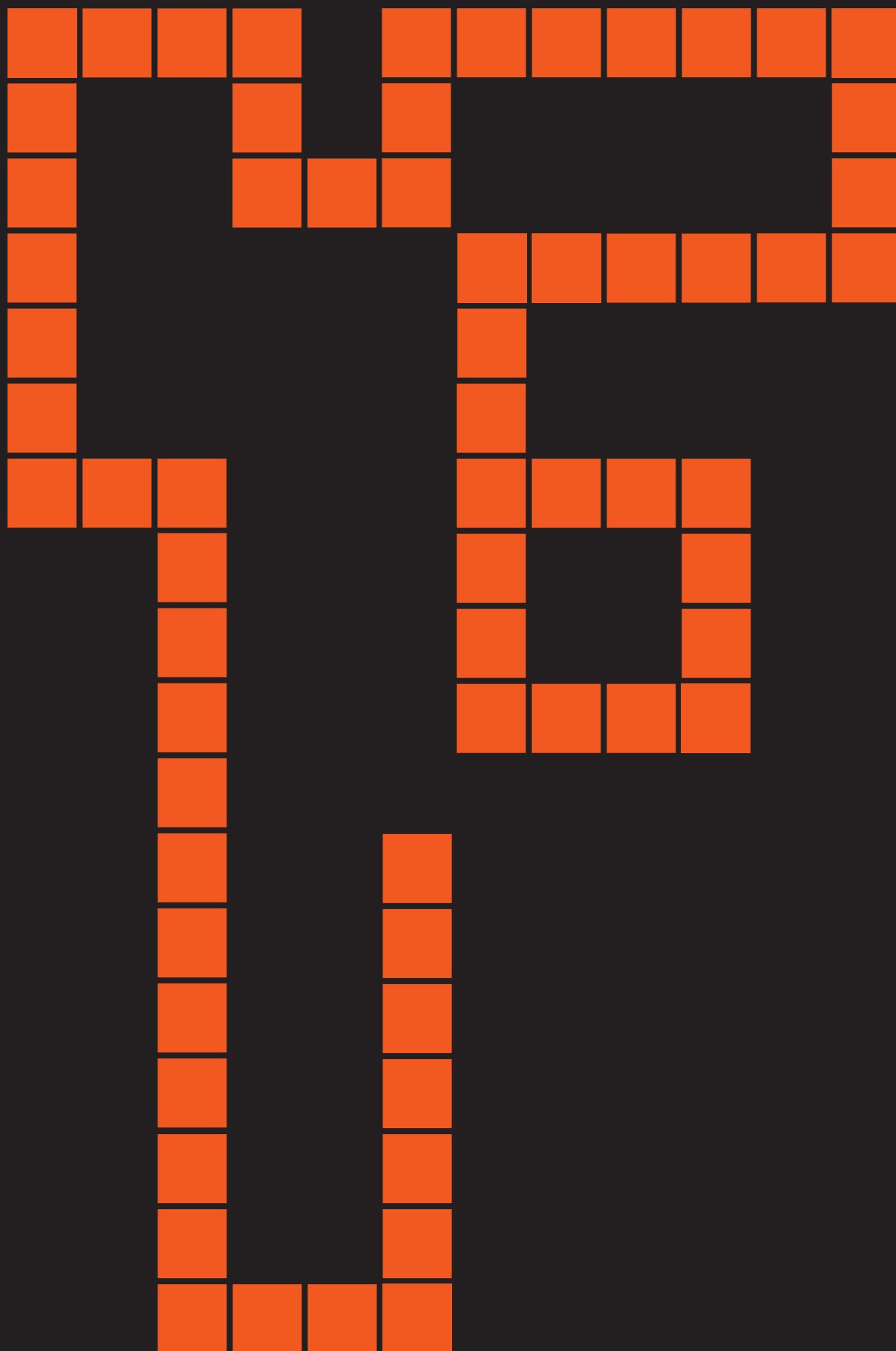
Osmdesáté deváť je pro mě jako křížovka. Nikdy jsem je neluštil a vždycky jsem obdivoval babičku, jak to do těch novin sází rychle.

Narodil jsem se jako neználek. Zvykl jsem si na neustálý poučování a nostalgii svých rodičů a teď ji přijímám s větším klidem a nadhledem. Jejich revoluce je už dvacet devět let po smrti.

Od školy plavu v jakýchsi heslech, který se míchají mezi potomky Havla a potomky komančů, který revoluce buď donutila převléct si kvádro, nebo si nechat stejný a přivázat si pár šutrů na záda. Když si ty hesla přehrávám zpětně v hlavě, připomínají mi spíš skřeky.

Jsme postrevoluční děti. Devadesátky na Evropě 2 neletí.

Havel musel určitě myslet do budoucna, protože jinak nechápu, proč se o něm pořád po takové době mluví. Celkem se mu to povedlo, ne? ●

**S dokumentaristou
Martinem Kohoutem o kuponové
privatizaci a dědictví devadesátek**

Dvacet nejbohatších Čechů, hezké vzpomínky a frustrace

Ptal se ???

Příběh novodobé České republiky je z velké části příběhem její ekonomické transformace, vtělené do kuponové privatizace. Experiment s prodejem státního majetku občanům, který generoval kapitál v rukou několika podnikatelů a frustraci v hlavách celých zástupů, zachytil před třemi lety ve filmu Česká cesta dokumentarista Martin Kohout (nar. 1984).

Máte na kuponovou privatizaci nějakou osobní vzpomínku? Já si vzpomínám jen na ty červenobílé propisky...

Já si vzpomínám i na ty červenožluté knížky v průhledném plastovém obalu.

Kde se potom vzal nápad točit dokumenty zrovna o české ekonomické transformaci?

Nikdo to téma ještě nezpracoval. Kritika se v revolučních dobách a dlouho po nich nepřipouštěla. Po převratu vše běželo v ohromném tempu a z kuponové privatizace se stala výkladní skříň transformace, bylo to pokračování revoluce jinými prostředky. Kdo se stavěl proti, byl nemoderní a hloupý remcal, v další fázi pak komunista a ve finále zrádce. Novinářům se dařilo v nových časech dobře, byli mladí, zažili kariérní vzestup díky společenským změnám, které se odehrály, a také díky privatizaci novin se z některých z nich stali majitelé. Řada z nich měla ostruhy z revoluce a mysleli si, že vše postupuje správně a že i oni přispívají k tomu, „aby se věci podařily“. V takové atmosféře nikdo z dokumentaristů film o privatizaci netočil a i po konci tohoto období asi tato doba dožívala v srdci aktivních režisérů jako vzpomínka na krásná léta, kdy mohli konečně točit, co chtěli, a svět kráčet tam, kam oni.

Dokážete rekonstruovat, jak jste se s privatizací a jejím průběhem a obsahem seznamoval? Na jedné straně je to věc minulosti, na straně druhé v něčem téma živé a jeho protagonisté často stále aktivní.

Nejde jen o to, že jsou aktivní protagonisté transformace, ale že je přítomný její duch a tvoří určitý základ českého politického myšlení. Řada lidí si stále myslí, že nejlepší cestou, jak vyřešit nějaký společenský problém, je trh, tedy privatizace — ať je to otázka důchodů, vzdělávání, nebo zdravotní péče. Film je proto spíše o étosu, který byl nekriticky přijímán. Klade si otázku, z čeho se postupně tvořilo přesvědčení lidí, že nejlepší řešení všech problémů společnosti leží v ekonomické rovině, tedy v tržní ekonomice, v magické moci volné

ruky trhu, v privatizaci, která k tomu vytvoří podmínky. Důvody, proč se celospolečenské politické myšlení otáčelo tímto směrem, nejsou vysvětlitelné pouze reakcí typu „ode zdi ke zdi“, ten vývoj přece vykazoval spíše známky kontinuity. Dobře to ukazují práce Michala Pullmanna nebo slavná kniha Ivo Možného *Proč tak snadno...* Společnost v minulém režimu byla přes množství klientelistických vazeb spíše individualistická, vztah ke společnému byl minimální, stát, jak ve filmu říká filozof Michael Hauser, „byl zdrojem různých dlaždic, traverz, cementu, prostě všeho, co si kdokoli může vzít, když ho nikdo nevidí“. Možný pak ironicky říká: „[...] systém se rozpadl ve chvíli, kdy došel toaletní papír.“ Nově budovaný systém tyto vztahy odrážel. Stát nezasahoval lidem do života, nikdo se nad rozkrádáním majetku příliš nepohoršoval a všichni dostali prostřednictvím kuponové privatizace příslib, že z toho budou něco mít. Například Milan Uhde nedávno řekl, že bylo důležitější dokončit privatizaci než se starat o to, kdo ve vládnoucí straně si nakradl.

Sám jsem pak postupoval tak, že jsem se pokoušel spojit období transformace, revoluce a devadesátých let do jednoho procesu. Privatizace a transformace bývají projednávány odděleně, natož aby se začalo mluvit o kontinuitách s normalizací! To byl tedy základní rámec filmu, ze kterého jsem vycházel. Kuponová privatizace je kvintesencí charakteru transformačního procesu, skrze ni můžeme dobře pozorovat politické a společenské okolnosti tehdejší doby.

Existuje v české společnosti konsenzus ohledně hodnocení transformace?

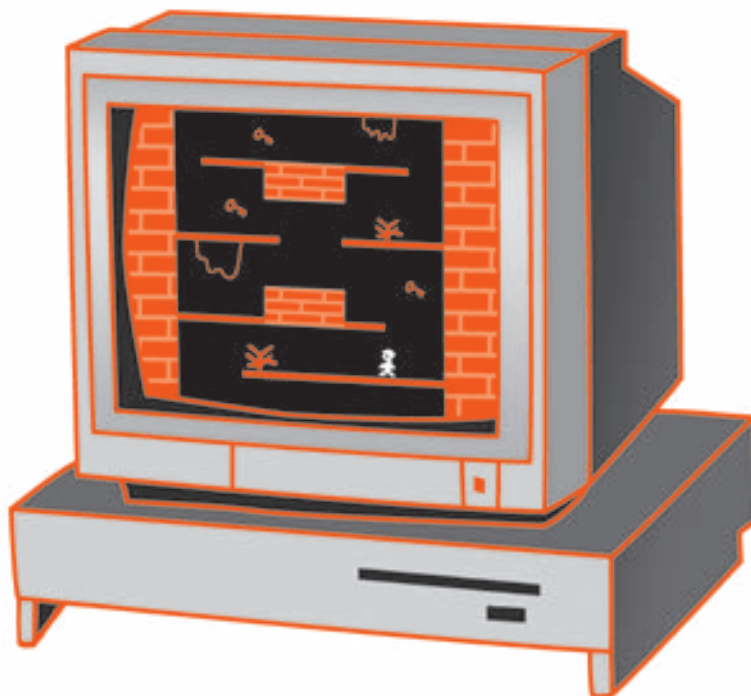
Konsenzus není. Tomáš Samek se po shlédnutí České cesty divil tomu, že stále mnoho lidí v sále vyjadřovalo své hodnocení slovy „nešlo to jinak“, nebo „mohlo to být ještě horší“. Dokument se naopak ptá: „Proč to nedopadlo lépe?“ Neuvažuji o tom, že to „mohlo být horší“, k žádnému poznání nás takové konstatování nevede. Kuponovou privatizaci líčím jako určitý podvod s důvěrou lidí, kterým se řekne, že každý z toho něco

bude mít, přitom ale celá věc byla nastavena tak, aby došlo k akumulaci kapitálu u několika lidí, na což většina z nich ve finále doplatí, ať se toho účastní, nebo ne. Byl to způsob, jak legitimizovat (alespoň dočasně) soukromé vlastnictví ohromných podniků, které si nikdo nemohl ze svých úspor (tedy z akumulovaných zásluh) koupit, a zároveň potichu vytvořit „skutečný kapitál“ díky bankovním úvěrům, které jsme zaplatili při krachu bank prostřednictvím konsolidační agentury. Toto trauma si, domnívám se, mnozí nesou dodnes a nemyslí si, „že to nešlo jinak“.

Kdo dnes vlastně udává historickou interpretaci kuponové privatizace?

Řekl bych, že jsou to stále do velké míry generace lidí, které zažily kariérní a společenský vzestup v devadesátých letech, ať díky úspěšným privatizacím, restitucím, nebo prostě tím, že se mnohá místa urychleně uvolnila a byla potřeba nových „nezkompromitovaných“ lidí, či tak, že mohli konečně psát a vydávat. Obzvláště pevná je generace tehdejších studentů, kteří takzvané „dělali revoluci“. Takový a podobní lidé například dnes sedí v interní radě České televize, která vám schvaluje, co můžete točit, a určuje tak programový ráz celé televize. Podobní lidé sedí v redakcích různých významných deníků a týdeníků, kritice devadesátých let nerozumí, minimálně ne do hloubky, a tiše naznačují, že jsou majiteli demokracie a naše rozmazlená generace se má více snažit a uvažovat rozumně. Svět je pro ně v pořádku, protože přece oni sedí tam, kde sedí. Je desetkrát menší šance, že kdokoli z naší generace udělá takový kariérní posun, jako udělali oni (týká se to pochopitelně i přístupu k majetku). Není divu, že Česká televize vyhořela podobně jako „tradiční“ politické strany, nechápala problémy doby, nepřinášela nová témata, byla nudná, zkrátka přestala lidi reprezentovat.

Něco jsou historické a publicistické pokusy o uchopení a pochopení kuponové privatizace, co ale všechny rodiny, kterých se dotkla?

Lze mluvit o nějaké kolektivní paměti, nebo je to spíš salonní téma?

Myslím, že se to celé období tak neurčitě v pamětech části lidí slévá s tehdejším pocitem uvolnění, nových možností, výrobků, cestování, celkového optimismu a nadšení. Někdo mi řekl, že je to takový potouchlý políček naší generace generacím, které to období zažili: totiž že toto období popíší skrze kuponovou privatizaci. Je třeba si uvědomit, že moje generace už se nemůže dojímat nad Václavem Havlem a úžasnou atmosférou sametové revoluce, ale musí se ptát po významu tohoto období pro dnešní společnost, pro nás samotné. Společnost je ale rozdělená, takže u velké skupiny lidí existuje i inverzní obraz devadesátých let. Bude však stejně mlhavý, plný hesel a neurčitých dojmů jako u toho obrazu smířlivě pozitivního. Devadesátá léta se nikdy pořádně společensky nezhodnotila prostřednictvím umění, hlavně filmů nebo nějakými soustředěnějšími debatami. Kromě Chytilové *Dědictví aneb Kurvahošigutntág* nebylo snad nic, co by pobavilo většinu a zároveň neslo i velmi pronikavý pohled do naší společnosti té doby. Přijde mi, že devadesátá léta vystupují pouze jako temné stíny z našeho podvědomí a promítají se do části volebního chování.

Co si o kuponové privatizaci myslí generace Havlových dětí? Musel jste o „svém“ tématu mluvit se spoustou vrstevníků.

To je právě ono. Neví o tom nic, hodnocení devadesátých let vyplývá z jejich politických orientací. Každý, kdo se do této doby narodí, dokonce i často bez ohledu na rodinu, rodí se jako pravicově smýšlející. Pokud je intelektuálně zaměřen, nebo má sociální citění, kombinuje toto přesvědčení s láskou k Václavu Havlovi a s pomocí společnosti skrze neziskové organizace, které ale pochopitelně svět samy nespasí. Zájem o lidská práva ve vzdálené asijské nebo jiné zemi samozřejmě naši situaci také neřeší. Když dojde na téma devadesátých let řeč, tak nakonec řeknou, „nešlo to jinak“ nebo „mohlo být hůř“. Přitom si neuvědomují, že hůř se teď budou mít především oni. Tolik moje sociální bublina. Výchozí pravicové postoje lidí s jinými životními příběhy a vyhlídkami se pak mohou

transformovat všelijak, třeba i tak, že volí SPD. Ti pak budou mít názory na devadesátá léta, počítám, kritičtější. Opět zde chybí jednotící výklad, třeba ve formě celogeneračního odvratu od uvažování generace jejich rodičů, jenže až na pár spíše marginalizovaných levicových liberálů se nikdo o nic nepokouší a nezajímá, za vzor ctivosti se považuje přihlášení k TOP 09, jako předvedl Dominik Feri.

Přišlo vám při natáčení České cesty z dnešního pohledu něco naprosto nepochopitelného a zpovídaným naopak přirozeného? Nepochopitelné mi přišlo, že se kuponová privatizace, která ze své povahy odporovala tomu, co slibovala, realizovala v takovém rozsahu a s takovým nadšením. Tehdejší účastníci mi to ale krok po kroku vysvětlili a doufám, že to vysvětlení je i v tom filmu.

Pokoušel jsem se spojit období transformace, revoluce a devadesátých let do jednoho procesu

Co naopak z počátku devadesátých let přežívá?

Dvacet nejbohatších Čechů, hezké vzpomínky a frustrace. Důležitější je možná se ptát, co v naší demokracii zbylo z normalizace. Ty „devadesátky“ vlastně jely ve společnosti poškozené minulým režimem, je bláhové si myslet, že čtrnáct dní mávání vlajkami smyje všechny naše hříchy, návyky, životní způsob a tak dále. Proto tu revoluci stavím mezi normalizaci a privatizaci, aby se vyjevila v kontextu, ne jako počátek, věc, která se snesla odkudsi na zem a založila nový řád lepších lidí.

Váš nový dokument se bude jmenovat *Poslední dnové Evropy v Česku?*, je o „rozpadu hodnot, které umožňovaly integraci států

do společného evropského projektu“.

Končí i český sen o cestě do Evropy?

Naše integrace do Evropské unie byla dříve brána jako naprostá samozřejmost. Dnes je docela normální politická otázka, jestli patříme do Evropy, nebo máme hrát jakousi svoji hru. Existuje vážné riziko, že se co nevidět ocitneme na periferii (ještě větší než dosud) evropské integrace, a to díky hlubší integraci eurozóny. Nevím, jestli k tomu dojde hned, ale v naší společnosti jsou vyhloubeny příkopy, které se jen tak nezasypou a které se chaoticky promítají do směru zahraniční politiky. Podobné tendence můžeme vidět i v ostatních státech V4, čili jde o něco všeobecnějšího a bohužel asi hlubšího. Chtěl bych získat otisk doby, která je přelomová, nebo se láme a v jejímž zlomu jsou vidět naše vlastnosti a hodnoty. To,

co teď natáčím, je vlastně pokračováním našeho rozhovoru. Na první pohled se děje jakýsi zlom, jako něco nového se ovšem ukazuje zase to, co v nás dlí už dlouho.

Ale nedůvěra k Evropské unii má i racionální podstatu. Vezměme si platové podmínky v zakladatelských státech a ve východní Evropě. Vyjde vám, že jsme Evropané druhé kategorie. A když nemáte nějakou silnou „evropskou ideologii“, která by to slibovala řešit, tak je pro řadu lidí těžko pochopitelné, proč by měli stále být nadšenými Evropany. Co však s tím? Máme říkat, že „bez EU by to dopadlo ještě hůř“? To bohužel nestačí a uvidíme, jak to dopadne.

**Martin Kohout
je dokumentarista.**

